

अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२००८] २ एस.सी.आर. ३०७

शान्ति देवी

बनाम

सिक्किम राज्य र अर्को।

(सन् २००८ को नागरिक अपील संख्या ६८७)

जनवरी २५, २००८

[अशोक भान र अल्तमस कबीर, जेजे.]

भारत को संविधान, १९५० - लेख २२६ - रिट याचिका - राहत - अनुदान - दायरा - अवहेलना कार्यवाही - कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग - अपीलकर्ता र तिनका पतिद्वारा भाडाको परिसरमा सञ्चालन गरिएको पसल - पतिको पक्षमा जारी गरिएको पसल सञ्चालनको लागि व्यापार इजाजतपत्र - उनको मृत्यु - उनको पक्षमा व्यापार इजाजतपत्र स्थानान्तरणको लागि अपीलकर्ताद्वारा रिट याचिका - अपीलकर्तालाई एक लाख रुपैयाँ जरिवाना सहित उच्च न्यायालय द्वारा बर्खास्त - यसबाहेक, एक हप्ताभित्र भाडामा लिएको घर खाली गर्न अपीलकर्तालाई निर्देशन - एक हप्ताको समाप्तिमा, घरधनीले अपीलकर्ताविरुद्ध अवहेलना याचिका दायर गरे - गैर-जमानती वारेन्ट जारी गर्दै - न्यायालयले आदेश जारी गर्यो। प्रहरी अधिकारीहरूलाई परिसरकब्जा गर्न र घरधनीलाई हस्तान्तरण गर्न निर्देशन दिँदै - को क्षेत्राधिकार - निर्धारण गरियो: न्यायोचित छैन -

उच्च न्यायालयले अपीलकर्ताद्वारा पुनर्मूल्यांकनको लागि अनुरोध गरिएको रिट याचिकाको निर्णय गर्दै थियो र उनको विरुद्ध निष्कासनको लागि दीवानी मामिला होइन र यस्तो कार्यवाहीमा निष्कासनको कुनै अनिवार्य आदेश पारित गर्न सकिएन र निश्चित रूपमा अपीलकर्ताको विरुद्ध मा छैन - अपीलकर्तालाई किन यति ठूलो मूल्य थोपनु आवश्यक थियो भनेर देखाउनको लागि उच्च न्यायालयले कुनै विशेष परिस्थितिको संकेत गरेको थिएन। - यसबाहेक, अवहेलना याचिकाकर्ता माथि को आदेश हतारमा र कानूनको उचित प्रक्रियाको घोर दुरुपयोगमा पारित गरिएको छ - उच्च न्यायालयले अवहेलना कार्यवाहीको सूचना व्यक्तिगत रूपमा दिइएको छ कि छैन भनेर पुष्टि गरेन र अपीलकर्ताको कुनै प्रतिक्रियाको प्रतिकक्षा नगरी यो न्यायालयको अवहेलनाको मामिला हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्यो - फलस्वरूप, उच्च न्यायालयले लगाएको मूल्य र अपीलकर्ताविरुद्ध शुरू गरिएको अवहेलना कार्यवाही रद्द गरियो र घरधनीले अपीलकर्तालाई कब्जा पुनर्स्थापित गर्न निर्देशन दिए - उच्च न्यायालयले मामिला पुनर्विचार गर्न - सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ - आर.१२ (एम)।

उत्तरदाता नं २ को स्वामित्वमा रहेको भाडाको जग्गामा

याचिककर्ता र उनका पतिले पसल सञ्चालन गर्दै आएका थिए। पसलको सम्बन्धमा व्यापार इजाजतपत्र अपीलकर्ताको पतिको पक्षमा जारी गरिएको थियो। उनको मृत्यु भयो। उक्त पसल सञ्चालन गरिरहेकी अपीलकर्ताले आफ्नो पक्षमा नयाँ व्यापार अनुमतिपत्र जारी गर्न निवेदन दिएकी थिइन्। उत्तरदाता नं २ का घरधनीबाट एनओसी नलिई सम्बन्धित निकायले निवेदन अस्वीकार गरेको थियो। याचिककर्ता ले आफ्नो स्वर्गीय पतिको नाममा जारी गरिएको व्यापार इजाजतपत्र आफूलाई हस्तान्तरण गर्न र सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ को नियम १२ (एम) को प्रावधानसहित घरधनीबाट एनओसी प्राप्त गर्ने शर्तहरू स्वेच्छाचारी र गैरकानुनी भएको भन्दै खारेज गर्न माग गर्दै रिट याचिका दायर गरेका थिए। उच्च न्यायालयले रिट याचिका खारेज गर्दै एक हप्ताभित्र भाडामा लिएको जग्गा खाली गर्न आदेश दिनुका साथै एक लाख रुपैयाँ जरिवाना तिर्न समेत भनेको छ। एक हप्ता को म्याद समाप्त भएको भोलिपल्ट उत्तरदाता नं.२ ले अपीलकर्ता विरुद्ध अवहेलना को याचिका दायर गरेको थियो जुन सोही दिन न्यायालय ले लिएको थियो र अपीलकर्ताले अर्को दिन न्यायालयमा उपस्थित हुन निर्देशन दिएको थियो। अपीलकर्ताको तर्फबाट कोही पनि उपस्थित भएनन्। अपीलकर्ताविरुद्ध गैरजमानती पक्राउ पुर्जी जारी गरिएको थियो र न्यायालय ले प्रहरी अधिकारीहरूलाई उक्त परिसर कब्जा मा लिन र उत्तरदाता नं २ लाई हस्तान्तरण गर्न आदेश जारी गरेको थियो। यसैले वर्तमान अपील उत्पन्न भयो।

यो निर्धारण गरियो: १. उक्त रिट याचिकाको निर्णयमा यस न्यायालय को हस्तक्षेप मात्र नभई संविधानको लेखा २२६ बमोजिम उच्च न्यायालयको अधिकारको दुरुपयोग भएको सम्बन्धमा केही टिप्पणी गर्न समेत माग गरिएको छ। [अनुच्छेद ११] [३१४-जी, ३१५-एजे]

२.१. गम्भीर चिन्ताको विषय के छ भने न्यायाधीशहरूले निष्कासनसम्बन्धी मुलुकी ऐनको पूर्ण अवहेलना गरी रिट याचिककर्ता-अपिल्कर्तालाई उक्त जग्गाको स्वामित्व उत्तरदाता नं.२ लाई हस्तान्तरण गर्न निर्देशन दिएका छन्। पछिल्लो समय रिट न्यायालयहरूले नागरिक न्यायालय र संवैधानिक न्यायालयहरूले दिन सक्ने राहतबीचको रेखा 'ख' लाई कसरी बिसेका छन् वा बेवास्ता गरेका छन् भन्ने कुराको उदाहरण हो यो मामिला। रिट याचिकाकर्ताले माग गरेको राहतका लागि दायर गरिएको रिट याचिकाको निर्णय निजको विरुद्धमा बेदखलीको दीवानी मामिला नभई निजको विरुद्धमा भएको रिट याचिकामा रिट याचिककर्ता स्वयंको विरुद्धमा कुनै बाध्यकारी आदेश जारी हुन नसक्ने भन्ने तथ्यलाई न्यायाधीशहरूले बिसेको देखिन्छ। वास्तवमा रिट याचिका खारेज गर्दा रु एक लाख जरिवाना लगाएपछि न्यायाधीशहरूले रिट याचिककर्तालाई आदेश भएको मिति देखि एक हप्ताभित्र करिब ३० वर्षदेखि आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएको परिसर पनि खाली गर्न आदेश दिएर चोटको अपमान थपेका थिए। [अनुच्छेद २१] [३२०-ई, एफ, जी, एच; ३२१-ए]

२.२. रिट याचिकाको फैसला गर्दा न्यायाधीशहरूले रिट याचिकामा माग गरिएका राहतबाट उत्तरदाताहरूलाई के के राहत दिन सकिन्छ भन्नेतर्फ आफ्नो ध्यान केन्द्रित गरेको देखिन्छ। उत्तरदाता नं २ बाट 'नो अब्जेक्सन प्रमाणपत्र' प्राप्त गर्नु पर्ने बाहेक अन्य सबै आवश्यकताको पालना गरेको तथ्यलाई न्यायाधीशहरूले विचार गरेको देखिंदैन, जसले उनलाई आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेको भाडाको परिसरबाट निष्कासन गर्न उद्यत थिए। सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ को प्रावधानहरूको सम्बन्धमा अपीलकर्ताले उठाएका संवैधानिक मुद्दाहरू रिट याचिकाको निरूपण गर्दा न्यायाधीशहरूले न त विचार गरे न त सम्बोधन गरे। [अनुच्छेद २२] [३२१-डी, ई, एफ, जी]

२.३. रिट याचिकामा माग गरिएको कुनै पनि राहतको हकदार रिट याचिककर्ता हकदार छैन भन्ने न्यायाधीशहरूको धारणा भएको भए आवश्यक ठानेमा उचित मूल्य चुकाएर खारेज गर्नुपर्थ्यो। रिट याचिका खारेज गर्दा एक लाख रुपैयाँ जरिवाना तिर्नुपर्ने बाध्यताको कारण न्यायाधीशहरूको सोचाइ बुझ्न सकिंदैन। रिट याचिकाकर्ता माथि किन यति ठूलो मूल्य चुकाउनुपरयो भन्ने कुरा न्यायाधीशहरूले आफ्नो आदेशमा कुनै विशेष परिस्थितिको सङ्केत गरेका छैनन्। [अनुच्छेद १३] [३१५-सी, डी, ई]

३.१. त्योभन्दा पनि आश्चर्यजनक र चिन्ताको विषय के छ भने उत्तरदाता नं.२ ले दायर गरेको अवहेलना सम्बन्धी निवेदनमा आदेश भएको मिति देखि एक हप्ताभित्र परिसर खाली गर्न भनी अपिल्कर्तालाई आदेश दिने न्यायाधीशहरूले दिएको अनिवार्य निर्देशनमा उल्लिखित समयावधि समाप्त भएको भोलिपल्टै जुन तत्परता र पत्राचार गरिएको थियो। अनुच्छेद १४ [३१५-ई, एफ]

३.२. जबकि अपीलकर्तालाई गत ३.७.२००६ सम्म भाडादार परिसर खाली गर्न समय दिइएको थियो, अर्को दिन अपीलकर्तालाई न्यायालयमा उपस्थित हुन र अवहेलना याचिकामा लगाइएको आरोपहरूको जवाफ पेश गर्न आदेश जारी गरिएको थियो। मितिहरूले अवहेलना याचिकामा आदेशहरू पारित गरिएको हतारको बारेमा बोल्दछ जसले उत्तरदाता नम्बर २ ले उक्त आदेशहरूको विरुद्ध उच्च फोरम समक्ष कुनै कदम चाल्नु अघि पसल-कोठाको कब्जा प्राप्त गरेको सुनिश्चित गर्न प्रभाव पारेको थियो। [अनुच्छेद १५] [३१६-डी, ई]

३.३. अपीलकर्तामाथि को नोटिस अवहेलना को आवेदन मा जारी गरिएको थियो र कथित अवहेलनाकर्ता मा व्यक्तिगत रूप देखि सेवा गर्न आवश्यक थियो भन्ने तथ्यलाई नजरअन्दाज गर्दै, न्यायाधीशहरूले कठोर आदेश पारित गर्नु अघि अवहेलना कार्यवाहीको नोटिस अवहेलनाकर्तालाई व्यक्तिगत रूपमा दिइएको थियो कि थिएन र यस्तो सेवाको बावजुद कथित अवहेलनाकर्ताले नोटिसको सर्तमा कार्य गर्न असफल भएको थियो कि थिएन भनेर पुष्टि गरेको छैन। अपीलकर्ताबाट कुनै प्रतिक्रियाको प्रतिकक्षा नगरी न्यायाधीशहरूले यो न्यायालयको अवहेलनाको स्पष्ट मामिला हो भन्ने निष्कर्षमा पुगे किनकि अपीलकर्ताले जानाजानी आदेशको अवहेलना गरेको थियो र अपीलकर्ताको रिट याचिकामा उच्च न्यायालयको निर्णय पारित भएको थियो। [अनुच्छेद १७१ [३१९-ए, बी, सी, डी]

३.४. गत ०५.०७.२००६ मा उच्च न्यायालयबाट अवहेलना को कार्यवाहीमा पारित आदेशहरूको कार्यान्वयन रोक्नको लागि आफ्नो आवेदनमा अपीलकर्ताले स्पष्ट रूपमा व्याख्या गरेको छ कि किन गत ०४.०७.२००६ मा अवहेलना नोटिस जारी गर्न सकिएन जसको परिणामस्वरूप उनी गत ५.७.२००६ मा उच्च न्यायालय समक्ष उपस्थित हुन सकिनन्। अपीलकर्ताले व्याख्या गरेका छन् कि छोटो समय सीमालाई ध्यानमा राख्दै जुन भित्र उनलाई भाडादार परिसर खाली गर्न निर्देशन दिइएको थियो, उनले यस अपीललाई जन्म दिने विशेष अनुमति याचिका दायर गर्न को लागी तुरुन्तै दिल्ली आउनु परेको थियो। गत ०४.०७.२००६ मा उनी दिल्लीमा रहेको र अवहेलना को नोटिस वा त्यसको अवज्ञा गर्ने उनको तर्फबाट कुनै जानाजानी मनसाय बाट बच्ने प्रश्न नउठेको उनले स्पष्ट संकेत दिएकी छिन्। उक्त निवेदनमा अपीलकर्ताले आफ्नो छोराले अवहेलनाको नोटिस प्राप्त गरेको तथ्य पनि उल्लेख गरेका छन् र त्यसपछि दिल्लीमा उनलाई फोन गरेर यसबारे जानकारी दिएका थिए। [अनुच्छेद १९] [३२०-ए, बी, सी, डी]

३.५. उपरोक्त तथ्यहरूलाई दृष्टिगत गरी अवहेलना को निवेदनमा प्रहरी अधिकारीहरूले कब्जा गर्न र उत्तरदाता नं.२ लाई सो को जिम्मा दिनु भनी दिएको आदेशले कानूनको उचित प्रक्रियाको घोर दुरूपयोग गरेको देखिन्छ जुन कुनै पनि हालतमा टिक्न सक्दैन।

[अनुच्छेद २०] [३२०-डी, ई]

४. उच्च न्यायालयको आदेश खारेज गरी यस विषयमा पुनः विचार गर्न निर्देशन दिइएको छ। उत्तरदाता नं.२ लाई सो परिसरको कब्जा गर्ने स्वेच्छाचारी र गैरकानुनी तरिकाले गरिएको सम्बन्धमा उक्त उत्तरदातालाई पन्ध्र दिनभित्र उक्त परिसरको स्वामित्व अपिल्कर्तालाई फिर्ता गर्न निर्देशन दिइएको छ। विवादित फैसला र अवहेलना को कार्यवाही द्वारा लगाईएको लागत पनि रद्द गरिएको छ। [अनुच्छेद २३] [३२१-एच, ३२२-ए, बी]

देवानी अपीलीय क्षेत्राधिकार: सन् २००८ को देवानी अपील संख्या ६८७।

सन् २००६ को रिट याचिका (सी) नं. २४ मा सिक्किम उच्च न्यायालयको मिति २६.०६.२००६ को अन्तिम निर्णय र आदेशबाट उत्पन्न।

मनीष गोवामी (मेसर्स मैप र कंपनीको लागी) अपीलकर्ताको लागी।

अरुणा माथुर (मेसर्स अर्पुथम, अरुणा र कंपनी को लागी) मालविका राज केतिया र बंकन कुमार (वी. शिवसुब्रमण्यन को लागी) उत्तरदाताहरु को लागी।

अदालतको फैसला माननीय न्यायाधिस अल्तमस कबीर, जे. ले दिनुभयो

१. अनुमति दिइएको छ ।

२. यो ती दुर्लभ घटनाहरूमध्ये एक हो जसमा अपीलमा उल्लिखित निर्णय हस्तक्षेपको योग्य मात्र होइन तर आदेशको सम्बन्धमा केही टिप्पणीहरू गर्न पनि आह्वान गर्दछ।

३. अपीलकर्ता र उनका पति राम नाथ प्रसाद पूर्वी सिक्किमको रानीपुलमा उत्तरदाता नम्बर २ को स्वामित्वमा रहेको भाडाको परिसरमा किराना-सह-स्टेशनरी पसल चलाइरहेका थि। उपरोक्त व्यवसाय सञ्चालनको लागि व्यापार इजाजतपत्र मेसर्स राम नाथ प्रसादको नाममा थियो।

४. रामनाथ प्रसादको गत १७.३.२००४ मा मृत्यु भएको थियो र उनले आफ्नो विधवा शान्ति देवीलाई उक्त भाडाको परिसरबाट व्यवसाय सञ्चालन गर्न छोडेकी थिइन्। अपीलकर्ताले मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजको नाममा व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेकी थिइन् र गत १.७.२००४ मा उनले आफ्नो फर्म मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजको नाममा नयाँ व्यापार इजाजतपत्र जारी गर्न सम्बन्धित अधिकारीहरूसमक्ष निवेदन दिएकी थिइन्। प्रचुर सावधानीको खातिर उनले गत ९.७.२००४ मा मेसर्स रामनाथ प्रसादको नामबाट मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजमा कायम रहेको व्यापार इजाजतपत्र परिवर्तन गर्न वैकल्पिक प्रार्थनासहित निवेदन पनि दिएकी थिइन्।

५. उक्त निवेदन दिनु अघि उत्तरदाता नं.२ घरधनीले गत १९.५.२००४ मा उत्तरदाता नं.१ लाई रामनाथप्रसादको म्याद समाप्त भएको र उक्त व्यवसायको लागि मौजुदा व्यापार इजाजतपत्र नवीकरण गर्न नमिल्ने र निजबाट 'नो अब्जेक्सन सर्टिफिकेट' नलिई रामनाथप्रसादका छोराहरूको नाममा नयाँ व्यापार अनुमतिपत्र जारी गर्न नमिल्ने भनी लेखी पठाउनु भएको थियो, उक्त परिसरको मालिकको रूपमा उनको क्षमतामा।

६. गत २३.८.२००४ मा, सम्बन्धित अधिकारीहरूले अपीलकर्तालाई सूचित गरे कि मेसर्स रामनाथ प्रसादको नाममा जारी गरिएको व्यापार इजाजतपत्र सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ को नियम १२ (एम) अन्तर्गत तत्काल प्रभावले रद्द गरिएको मानिनेछ। मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजको नाममा नयाँ इजाजतपत्र जारी गर्न को लागि अपीलकर्ताको निवेदन र मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजको नाममा नयाँ इजाजतपत्र जारी गर्न को लागी अपीलकर्ताको आवेदन को साथ निर्णय हुन बाँकी रहेको तथ्यको बावजूद उक्त निर्देशन दिइएको थियो।

७. गत २३.८.२००४ मा मेसर्स रामनाथ प्रसादको नाममा जारी गरिएको व्यापार इजाजतपत्र रद्द गर्ने उक्त आदेशबाट

आहत भएर, अपीलकर्ताले सिक्किम उच्च न्यायालयमा सन् २००४ को रिट याचिका (सी) नं.३२ को रूपमा एक रिट याचिका दायर गरे, भारतको संविधानको लेख २१,१४,१९, र ३००(क) को उल्लङ्घन भएको भन्दै। गत २३.८.२००४ को उक्त आदेशलाई रद्द गर्नको लागि प्रार्थना गर्नुको साथै अपीलकर्ताले केही अन्य राहतहरूको लागि पनि प्रार्थना गरे, जसमा सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ को नियम १२ (एम) का प्रावधानहरू स्वेच्छाचारी र संविधानको लेखहरू १४ र २१ को उल्लङ्घन भएको र खारेज गर्न योग्य थिए भन्ने घोषणा पनि समावेश छ।

८. उक्त रिट याचिकाको प्रारम्भिक चरणमा नै गत १५.९.२००४ मा अपीलकर्ता वा तिनका कुनै पनि प्रतिनिधिलाई राज्य सरकारको शहरी विकास तथा आवास विभागको संयुक्त सचिव, इजाजतपत्र शाखा, सहरी विकास र आवास विभागलाई भेट्ने स्वतन्त्रतासहित खारेज गरिएको थियो। उच्च न्यायालयबाट भएको आदेशको सूचना प्राप्त भएको मिति देखि एक महिनाभित्र अपिलकर्ताको निवेदनको निरूपण गर्न सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिइएको थियो।

९. उच्च न्यायालयले गरेको उपरोक्त टिप्पणी बमोजिम याचिककर्ताले मिति १.७.२००४ मा सम्बन्धित अधिकारीसमक्ष निवेदन दिए र गत १७.९.२००४ को पत्रद्वारा उक्त अधिकारीले याचिककर्तालाई छुट्टै व्यापार अनुमतिपत्र प्रदान गर्न आवश्यक कागजात पेश गर्न निर्देशन दिए। पेश गर्नु पर्ने कागजातहरू मध्ये एक हो घरधनी/उत्तरदाता नं.२ को 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट'। उत्तरदाता नं.२ ले उक्त परिसरबाट वहाँलाई बेदखल गर्न चाहेको हुँदा उत्तरदाता नं.२ ले अपिलकर्तालाई त्यस्तो 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट' दिन नचाहेको र सो बमोजिम निजलाई सो पेश गर्नबाट छुट दिइयोस् भनी उनले प्रत्यर्थी अधिकारीलाई जानकारी गराएकी थिइन्। अपीलकर्ताले अन्य सबै आवश्यकताहरूको पालना गरेको र 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट' पेश गर्नबाट छुटको लागि प्रार्थना गरेको तथ्यको बावजुद, उत्तरदाता प्राधिकरणले गत १४.१०.२००४ को पत्रद्वारा अपीलकर्तालाई सूचित गर्यो कि घर मालिकबाट 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट' को अभावमा व्यापार इजाजतपत्र प्रदान गर्न को लागी उनको अनुरोधमा विचार गर्न सकिदैन। यसको सट्टा, उनलाई गत १५.१०.२००४ देखि आफ्नो व्यवसाय बन्द गर्न निर्देशन दिइयो।

१०. उत्तरदाता नं.२/घरधनीबाट 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट' प्राप्त गर्न असम्भव भएकोले, अपीलकर्ताले सिक्किम उच्च न्यायालयमा रिट याचिका नं.२४/२००६ को रूपमा नयाँ रिट याचिका दायर गरे, अन्य कुराहरूको साथसाथै मेसर्स रामनाथ प्रसादको पक्षमा जारी गरिएको व्यापार इजाजतपत्र अपीलकर्तालाई हस्तान्तरण गर्न र यसको आवश्यकताहरू खारेज गर्नका लागि। सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र र विविध प्रावधान नियम, १९८५ को नियम १२ (एम) को प्रावधानहरू सहित घरमालिकबाट 'नो अब्जेक्सन सर्तिफिकेट' प्राप्त गर्नु स्वेच्छाचारी र गैरकानुनी हो।

११. उक्त रिट याचिकाको निर्णयले यस अपिललाई जन्म दिएको छ र यस न्यायालयबाट हस्तक्षेप को लागि मात्र होइन तर संविधानको लेख २२६ अन्तर्गत उच्च न्यायालयको अधिकारको दुरुपयोग भएको तरिकाको सम्बन्धमा केही टिप्पणी गर्न समेत माग गरिएको छ।

१२. राम नाथ प्रसादको नाममा रहेको व्यापार अनुमतिपत्र मेसर्स शान्ति इन्टरप्राइजेजलाई हस्तान्तरण गर्न वा निजको पक्षमा नयाँ व्यापार अनुमतिपत्र जारी गर्नुको विकल्पमा सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिन माग गर्दै रिट याचिका दायर गर्नु भएको अपिलकर्ताले रु एक लाख को लागत अनुमान गरी रिट याचिका खारेज गर्ने आदेश मात्र भोग्नु

परेन, तर उनलाई आदेश को मिति देखि एक हप्ता भित्रमा परिसर खाली गर्न निर्देशन को एक अनिवार्य आदेश पनि दिइएको थियो।

१३. उक्त आदेश क्षेत्राधिकारविना पारित भएको मात्र होइन, कमभन्दा कम भन्नु पनि स्वेच्छाचारी र अविवेकपूर्ण थियो भन्ने कुरा हामीले अवलोकन गरका छौं। रिट याचिकामा माग गरिएको कुनै पनि राहतको हकदार रिट याचिकाकर्ता हकदार छैन भन्ने विद्वान न्यायाधीशहरूको धारणा रहेको भए आवश्यक ठानेमा मनासिब मूल्य तिर्नु भनि खारेज गर्नुपर्थ्यो। विद्वान न्यायाधीशहरूको विचार - प्रक्रियालाई हामी बुझ्न असमर्थ छौं जसले गर्दा उनीहरूले रिट याचिका खारेज गर्दा रू. एक लाख रिट याचिकाकर्ता माथि किन यति ठूलो मूल्य चुकाउनु परयो भनी विद्वान न्यायाधीशहरूले आफ्नो आदेशमा कुनै विशेष परिस्थितिको सङ्केत गरेका छैनन्।
१४. त्योभन्दा पनि अचम्मको कुरा र चिन्ताको विषय के हो भने उत्तरदाता नं २ ले दायर गरेको अवहेलना सम्बन्धी निवेदनमा आदेश भएको मिति देखि एक हप्ताभित्र अपिल्कर्तालाई सो परिसर खाली गर्न आदेश दिने विद्वान न्यायाधीशले दिएको अनिवार्य निर्देशनमा उल्लिखित समयवधि समाप्त भएको भोलिपल्टै आदेश जारी भएको हो। सन् २००६ को आई.ए.नं.१ मा प्रकट भएको तथ्यहरू, विशेष अनुमति याचिकामा अपीलकर्ताद्वारा दायर गरिएको तथ्यले अपीलकर्ताले दायर गरेको रिट याचिकाको निरूपण गर्ने विद्वान न्यायाधीशहरूको आदेशमा उत्पन्न भएको गैरकानुनी कार्यलाई कसरी न्यायिक प्रक्रियाको प्रयोग गरिएको थियो भन्ने घृणित कथा लाई प्रकट गर्दछ।
१५. अपिल्कर्ताले दायर गरेको रिट याचिका खारेज गर्ने आदेश मिति २६.०६.२००६ मा जारी भएको र विद्वान न्यायाधीशहरूले अपिल्कर्तालाई भाडामा लिएको परिसर खाली गर्न दिएको एक हप्ताको समयवधि मिति ३.७.२००६ मा समाप्त भएको थियो। उत्तरदाता नं.२ ले मिति ४.७.२००६ मा दायर गरेको अवहेलना को याचिकालाई तुरुन्तै सुनुवाईको लागि लगियो जुन दिन यो दायर गरिएको थियो सोही दिन र उत्तरदाता नं.२ ले अवहेलना याचिकामा लगाएको आरोपको जवाफ दिन को लागि अपीलकर्तालाई अर्को दिन न्यायालयमा उपस्थित हुन निर्देशन दिइयो। अपीलकर्तालाई उपर्युक्त निर्देशनको अतिरिक्त, रानीपुल पुलिस स्टेशनका प्रभारी अधिकारीलाई गत ५.७.२००६ मा अपीलकर्तालाई न्यायालयमा पेश गर्न थप निर्देशन दिइएको थियो। रजिस्ट्रीलाई आदेशको प्रतिलिपि र अवहेलना याचिकाको प्रतिलिपि रानीपुल पुलिस स्टेशनका प्रभारी अधिकारीलाई पेश गर्न पनि निर्देशन दिइएको थियो, ताकि उनले गत ५.७.२००६ मा नै अवहेलना आवेदनमा आफ्नो जवाफ दायर गर्न स्वतन्त्रताको साथ अपीलकर्तालाई हस्तान्तरण गर्न सकून्। तसर्थ, माथिबाट यो स्पष्ट हुनेछ कि अपीलकर्तालाई गत ३.७.२००६ सम्म भाडादार परिसर खाली गर्न समय दिइएको थियो, अर्को दिन अपीलकर्तालाई न्यायालयमा उपस्थित हुन र अवहेलना याचिकामा लगाइएको आरोपहरूको जवाफ पेश गर्न आदेश जारी गरिएको थियो। मितिहरूले अवहेलना याचिकामा जुन हतारमा आदेशहरू पारित गरिएको थियो भन्ने कुराको बारेमा बताउँछ जसले उत्तरदाता नम्बर २ ले उक्त आदेशको विरुद्ध उच्च फोरमसमक्ष कुनै कदम चाल्नु अघि पसल-कोठाको कब्जा प्राप्त गरेको सुनिश्चित गर्न प्रभाव पारेको थियो।
१६. स्थितिलाई अझ खराब बनाउन, गत ५.७.२००६ मा नै विद्वान न्यायाधीशहरूले सबै संयम हावामा

प्याँकेर एउटा आदेश पारित गरे जुन पुनरुत्पादनयोग्य छ र यसलाई तल पुनः प्रस्तुत गरिएको छ: "मिति ०४.०७.२००६ को आदेशको सन्दर्भमा यस न्यायालयको निर्देशन र आदेशको बावजुद श्रीमती शान्ति देवीले यस न्यायालयको रजिष्ट्रीद्वारा दिएको सूचना प्राप्त गर्न इन्कार गरेको र यस अवहेलना मामिला (सी) नं.०३ मा पारित गत ०४.०७.२००६ को आदेशको अवहेलना गरी आफूलाई फरार भएको देखिन्छ। श्रीमती शान्ति देवीको तर्फबाट कोही पनि उपस्थित हुँदैनन्। उक्त सूचना को अवलोकन गर्दा उक्त श्रीमती शान्ति देवीको साथमा सोही घरमा बस्ने श्रीमती शान्ति देवीको छोरा कामेश्वर प्रसादले सूचना प्राप्त गरेको देखिन्छ। यस अवस्थामा श्रीमती शान्ति देवीले यस न्यायालयको मिति २६.०६.२००६ मा भएको रिट याचिका (सी) नं.२४ मा भएको सम्बन्धित आदेश र फैसलाको जानीजानी अवहेलना गरेको हुँदा यो न्यायालयको अवहेलनाको स्पष्ट मामिला हो भन्ने हाम्रो ठहर छ। सन् २००६ को अवहेलना मामिला (सी) नं.०३ मा यस न्यायालयबाट पारित मिति ०४.०७.२००६ को आदेशलाई वहाँले परिभाषित गरेको उल्लेख गर्न सकिन्छ।

यस सम्बन्धमा हाम्रो दिमागको प्रयोग र अवहेलनासम्बन्धी कानूनको कडाइका साथ व्याख्या गरिसकेपछि श्रीमती शान्ति देवीले यस न्यायालयको न्यायिक प्रक्रियामा बाधा पुर्याएको र हस्तक्षेप गरेको भन्ने हाम्रो ठहर छ। उपर्युक्त स्थितिलाई दृष्टिगत गरी यस अवस्थामा यस न्यायालयले देहायबमोजिमका आदेश तथा निर्देशनहरू जारी गर्दछ:

श्रीमती शान्ति देवीविरुद्ध गैरजमानती पक्राउ पुर्जी जारी गरियोस्। मुख्य न्यायिक मजिस्ट्रेट (पूर्व र उत्तर) ले यस निर्देशनको तत्काल पालना गर्नु पर्दछ र श्रीमती शान्ति देवीलाई गत ०७.०७.२००६ मा बिहान १०.३० बजे यस न्यायालयमा पेश गरियोस। यस आदेशको प्रतिलिपि प्रहरी महानिरिक्षक तथा प्रहरी उपरीक्षक, पूर्वी जिल्ला र ओ.सी.लाई पठाउनु पर्ने न्यायको उद्देश्य पूरा गर्न यस न्यायालयको आदेशको पालना र कार्यान्वयन गर्न प्रहरी विभागले सक्दो प्रयास गर्ने कुरा पनि स्पष्ट गरिएको छ। रजिस्ट्रीलाई यस मामिलामा तत्काल कार्रवाई गर्नु निर्देश दिएको छ। यदि याचिककर्ता राज्य बाहिर छ भने प्रहरी अधिकारीले माथि उल्लिखित मिति र समयमा श्रीमती शान्ति देवीलाई यस न्यायालयमा उपस्थित गराउनको लागि अन्य कुनै राज्य वा राज्यका समकक्षीसँग सम्पर्क गर्नु पर्नेछ भन्ने कुरा पनि स्पष्ट गरिएको छ ।

मामिलाको विद्यमान तथ्यहरू र परिस्थितिहरूलाई ध्यानमा राख्दै, जिल्ला कलेक्टर / जिल्ला मजिस्ट्रेट, पूर्वी जिल्लालाई यस द्वारा रानीपूलका आवेदक/याचिकाकर्ता श्री सुभाष कुमार प्रादनको परिसरमा "" र, जिल्ला कलेक्टर / मजिस्ट्रेट, पूर्वलाई उक्त परिसरमा कुनै सामग्री फेला परेमा ताला खोल्न र सार्वजनिक लिलामी र बिक्री आयद्वारा सबै वस्तुहरू डिस्पोज गर्न अधिकृत गरिएको छ। सो रकम यस न्यायालयको रजिष्ट्रारमा जम्मा गर्नु पर्नेछ वा निज श्री शान्ति देवी वा निजको अधिकृत एजेन्ट वा एजेन्टलाई हस्तान्तरण गर्न र उक्त परिसरको स्वामित्व सम्बन्धित मालिक (श्री सुवास कुमार प्रधान) लाई तत्काल प्रभावले हस्तान्तरण गर्न स्वतन्त्र छ जसका लागि प्रहरी विभागले सहयोग गर्नेछ र यस न्यायालयको आदेश कार्यान्वयन गर्न सक्दो प्रयास गर्नेछ।

जिल्ला कलेक्टर/मजिस्ट्रेट, पूर्वलाई ती सबै सामग्रीहरू ३ (तीन) दिनभित्र डिस्पोज गरी यस न्यायालयको रजिस्ट्रीमा प्रतिवेदन पेश गर्न निर्देशन दिइएको छ।

जिल्ला कलेक्टर/मजिस्ट्रेट, पूर्वले दुई स्थानीय बासिन्दाहरूको उपस्थितिमा वस्तुहरूको सूची तयार गर्नु पर्दछ र वस्तुहरू सार्वजनिक लिलामीमा राख्नु पर्छ किनकि उक्त श्रीमती शान्ति देवीले दावी गरेकी छिन् कि केही सामानहरू नाश हुने छन् र केही सम्बन्धित मुख्य रिट याचिकामा प्रस्तुत गरिएको सम्बन्धित आवेदनमा पेरिशाल्ब छैनन्। प्रारम्भमा यस न्यायालयले विद्वान महान्यायाधिवक्ताको सहयोग लिएको थियो जसले श्रीमती शान्ति देवीको

आचरणले सम्बन्धित न्यायालयको आदेशको अवहेलना मात्र नभई न्यायालयको अपमान गरेको कुरा प्रस्तुत गरेको थियो। गत ०७.०७.२००६ को आवश्यक आदेशहरूको लागि मामिला सूचीबद्ध गरियोस। यस आदेशको प्रतिलिपि पनि सम्बन्धित सबैलाई पठाइयोस्।

एसडी/- (एन.एस.सिंह)

कायममुकायम प्रधान न्यायाधीश

एसडी/-

(ए.पी. सुब्बा) न्यायाधीश

१७. अवहेलना को आवेदन मा अपीलकर्ता मा नोटिस जारी गरिएको थियो र कथित अवहेलनाकर्ता मा व्यक्तिगत रूप देखि सेवा गर्न आवश्यक थियो भन्ने तथ्यलाई नजरअन्दाज गर्दै, विद्वान न्यायाधीशहरूले कठोर आदेश पारित गर्नु अघि अवहेलना कार्यवाहीको नोटिस अवहेलनाकर्तालाई व्यक्तिगत रूपमा दिइएको थियो कि थिएन र यस्तो सेवाको बावजुद कथित अवहेलनाकर्ताले नोटिसको सर्तमा कार्य गर्न असफल भएको थियो कि छैन भनेर पुष्टि गरेन। गत ५.७.२००६ को आदेशबाट स्पष्ट हुनेछ कि विद्वान "न्यायाधीशहरूले यस तथ्यलाई रेकर्ड गरे कि अपीलकर्ताको तर्फबाट कोही पनि उपस्थित भएको थिएन र नोटिसको अवलोकनमा यो देखिएको थियो कि यो अपीलकर्ताको छोराले प्राप्त गरेको थियो। यसबाहेक, अपीलकर्ताबाट कुनै प्रतिक्रियाको प्रतीक्षा नगरी विद्वान न्यायाधीशहरूले यो न्यायालयको अवहेलनाको स्पष्ट मामला हो भन्ने निष्कर्षमा पुगे किनभने अपीलकर्ताले गत २६.०६.२००६ मा अपीलकर्ताको रिट याचिकामा उच्च न्यायालयको आदेश र निर्णयलाई जानीजानी अवहेलना गरेको थियो। यसपछि जे हुन्छ, त्यो अधिनायकवाद र न्यायिक प्रक्रियामा निष्पक्ष खेलका सिद्धान्तहरूको पूर्ण अवहेलनाभन्दा कम छैन। गत ०७.०७.२००६ मा बिहान १०.३० बजे अपीलकर्तालाई न्यायालयमा उपस्थित गराउन मुख्य न्यायिक मजिस्ट्रेट (पूर्व र उत्तर) लाई निर्देशन सहित गत ०७.०७.२००६ मा अपीलकर्ता विरुद्ध गैर जमानती पूर्जा जारी गरिएको थियो। न्यायालयको आदेश कार्यान्वयन गर्न प्रहरी विभागलाई पनि निर्देशन दिइयो र त्यसको एक प्रति प्रहरी महानिदेशक र पूर्वी जिल्लाका प्रहरी उपरीक्षक र सम्बन्धित प्रभारी अधिकारीलाई पठाइयो। डिस्ट्रिक्ट कलेक्टर/डिस्ट्रिक्ट मजिस्ट्रेट (पूर्वी जिल्ला) लाई 'एफ' मा रहेका वस्तुहरूको रिसिभरको रूपमा नियुक्त गरिएको थियो, अपीलकर्ताको भाडादार परिसरलाई जिल्ला मजिस्ट्रेटलाई मात्र होइन तर उत्तरदाता नम्बर २ लाई पनि उक्त परिसरमा कुनै फेला परेमा ताल्चा खोल्न र सार्वजनिक लिलामी द्वारा सबै वस्तुहरू डिस्पोज गर्न अधिकार दिइएको थियो। जिल्ला मजिस्ट्रेटलाई ताल्चा तोडेर उक्त परिसरको कब्जा उत्तरदाता नं.२ लाई सुम्पन पनि निर्देशन दिइएको थियो।

१८. उपरोक्त आदेश बमोजिम उत्तरदाता नं.२ को नाउँमा रहेको जग्गा माथि उल्लिखित तरिकाले कब्जा गरिएको थियो।

१९. यस घडीमा यो उल्लेख गर्न सकिन्छ कि अवहेलना कार्यवाहीमा सिक्किम उच्च न्यायालयद्वारा गत ०५.०७.२००६ मा पारित आदेशहरूको कार्यान्वयन रोक्नको लागि आफ्नो आवेदनमा अपीलकर्ताले गत ०४.०७.२००६ मा किन अवहेलना नोटिस जारी गर्न सकिएन भनेर स्पष्ट रूपमा व्याख्या गरेको छ जसको परिणामस्वरूप उनी गत ५.७.२००६ मा उच्च न्यायालय समक्ष उपस्थित हुन सकिनन्। अपीलकर्ताले व्याख्या गरेका छन् कि छोटो समय सीमालाई ध्यानमा राख्दै जुन भित्र उनलाई भाडादार परिसर खाली गर्न निर्देशन दिइएको थियो, उनले यस अपीललाई जन्म दिने विशेष अनुमति याचिका दायर गर्न को लागी तुरुन्तै दिल्ली आउनु परेको थियो। गत ०४.०७.२००६ मा उनी दिल्लीमा रहेको र अवहेलना को नोटिस वा त्यसको अवज्ञा गर्ने उनको तर्फबाट कुनै जानाजानी मनसाय बाट बच्ने प्रश्न नउठेको उनले स्पष्ट संकेत दिएकी छिन्। उक्त निवेदनमा अपीलकर्ताले आफ्नो छोराले अवहेलनाको नोटिस प्राप्त गरेको तथ्य पनि उल्लेख गरेका छन् र त्यसपछि दिल्लीमा उनलाई फोन गरेर यसबारे जानकारी दिएका थिए।

२०. उपरोक्त तथ्यहरूलाई दृष्टिगत गरी अवहेलना को निवेदनमा प्रहरी अधिकारीहरूले कब्जा गर्न र उत्तरदाता नं.२ लाई हस्तान्तरण गर्न आदेश दिएको आदेशले कानूनको उचित प्रक्रियाको घोर दुरुपयोग गरेको देखिन्छ जुन कुनै पनि हालतमा टिक्न सक्दैन।

२१. गम्भीर चिन्ताको विषय के छ भने विद्वान न्यायाधीशहरूले निष्कासनसम्बन्धी देवानी कानूनको पूर्ण अवहेलना गरी रिट याचिककर्तालाई विभिन्न राहतका लागि दायर गरेको रिट याचिकामा उत्तरदाता नं. २ लाई भाडामा लिएको जग्गाको भोगाधिकार हस्तान्तरण गर्न निर्देशन दिनु भएको छ। पछिल्लो समय रिट न्यायालयहरूले नागरिक न्यायालय र संवैधानिक न्यायालयहरूले दिन सक्ने राहतहरूबीचको रेखालाई कसरी बिर्सेका छन् वा बेवास्ता गरेका छन् भन्ने कुराको उदाहरण हो यो मामिला। विद्वान न्यायाधीशहरूले रिट याचिककर्ताले माग गरेको राहतको लागि दायर गरिएको रिट याचिकाको निर्णय गर्दैछु भन्ने तथ्यलाई नजरअन्दाज गरेको देखिन्छ न कि निजविरुद्ध निष्कासनको दीवानी मामिला र त्यस्तो कारबाहीमा बेदखलीको कुनै अनिवार्य आदेश जारी गर्न नमिल्ने र रिट याचिककर्ता स्वयंविरुद्ध पनि होइन। वास्तवमा रिट याचिका खारेज गर्दा रु एक लाख जरिवाना तिरेपछि विद्वान न्यायाधीशहरूले रिट याचिककर्तालाई आदेश भएको मिति देखि एक हप्ताभित्र करिब तीस वर्ष देखि आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएको परिसर पनि खाली गर्न आदेश दिई चोट थपेका थिए।

२२. रिट याचिकाको फैसला गर्दा विद्वान न्यायाधीशहरूले रिट याचिकामा माग गरिएका राहतहरूबाट उत्तरदाताहरूलाई के कस्तो राहत दिन सकिन्छ भन्नेतर्फ आफ्नो ध्यान केन्द्रित गरेको देखिन्छ। यो विद्वान न्यायाधीशहरूले अपीलकर्ताको रिट याचिकामा निष्कासनको अनिवार्य आदेश पारित गर्नुको कारण देखिन्छ, जसमा उनले अन्य कुराहरूको साथसाथै, आफ्नो पतिको मृत्युमा

उनलाई नयाँ व्यापार इजाजतपत्र जारी गर्न अधिकारीहरूलाई निर्देशनको लागि प्रार्थना गरेकी थिइन्। विद्वान न्यायाधीशहरूले समान राहतको लागि अपीलकर्ताले दायर गरेको अधिल्लो रिट याचिकामा पारित आदेशलाई उल्लेख गरेका थिए जुन अपीलकर्तालाई व्यापार इजाजतपत्र प्रदान गर्नका लागि आवश्यकताहरू कसरी पालना गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा मार्गदर्शनको लागि सम्बन्धित विभागको संयुक्त सचिवलाई सम्पर्क गर्न निर्देशनको साथ निरूपण गरिएको थियो। उत्तरदाता नं.२ बाट "नो अब्जेक्सन सर्टिफिकेट" प्राप्त गर्नु पर्ने आवश्यकता बाहेक अन्य सबै आवश्यकताहरू अपिलकर्ताले पालना गरेको भन्ने तथ्यलाई विद्वान न्यायाधीशहरूले विचार गरेको देखिन आएन जसले निजलाई आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेको स्थानबाट भाडादारको परिसरबाट बेदखल गर्न उद्यत थियो। विद्वान न्यायाधीशहरूले सामान्यतया अवलोकन गरे कि अपीलकर्ताले गत १७.९.२००४ को राज्य को पत्र मा निहित निर्देशनहरू र नियमहरू र शर्तहरू को पालन गर्न को लागी पुरै असफल भएको थियो। एक लाख रुपैयाँ जरिबाना लाग्ने र अपिलकर्तालाई निजको भाडाको जग्गा खाली गर्न र सोको स्वामित्व उत्तरदाता नं २ लाई दिन आदेश दिएको थियो। सिक्किम व्यापार इजाजतपत्र तथा विविध प्रावधान नियम, १९८५ को प्रावधानहरूको सम्बन्धमा अपीलकर्ताले उठाएका संवैधानिक मामिलाहरू रिट याचिकाको निरूपण गर्दा विद्वान न्यायाधीशहरूले न त विचार गरे न त सम्बोधन गरे। वास्तवमा विद्वान न्यायाधीशहरूले रिट याचिका ठूलो मूल्य चुकाएर खारेज गर्न योग्य भएको हुँदा यस विषयमा गहिराइमा जान आवश्यक नभएको टिप्पणी गरेका छन्।

२३. उपर्युक्त परिस्थितिमा उच्च न्यायालयको मिति २६.०६.२००६ को आदेशलाई खारेज गरी उच्च न्यायालयलाई यस विषयमा पुनः विचार गर्न निर्देशन दिन हामीलाई कुनै हिचकिचाहट छैन। उत्तरदाता नं.२ लाई सो परिसरको भोगाधिकार स्वेच्छाचारी र गैरकानूनी तरिकाले प्रदान गरिएको सम्बन्धमा उक्त उत्तरदातालाई सो परिसरको स्वामित्व मिति देखि पन्ध्र दिनभित्र अपिलकर्तालाई फिर्ता गर्न निर्देशन दिइएको छ। विवादित फैसला र अवहेलनाको कार्यवाही द्वारा लगाईएको लागत पनि रद्द गरिएको ।

२४. यो आदेशले कुनै पनि पक्षलाई उचित फोरमसमक्ष उनीहरूको राहत, यदि कुनै छ भने, अगाडि बढ्नबाट रोक्दैन।

२५. तदनुसार अपीलकर्तालाई रु. २५,०००/- को लागतमा अपीललाई अनुमति दिइएको छ।

बि.बि.बि.

अपिललाई अनुमति दिएको छ.